

UNIWERSYTET
EKONOMICZNY
W POZNANIU

Biblioteka Główna Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu

Artykuł:

Szturm de Sztrem Edward: Statystyka sadów owocowych

Źródło:

Kwartalnik Statystyczny 1927 Tom 4 zeszyt 2, strony 325-344

Artykuł udostępniony cyfrowo w ramach zadań projektu pt.

„Digitalizacja i udostępnianie online »Bibliografii gospodarki Wielkopolski 1919-39«

H. Maciejewskiej” (SONB/SP/550684/2022)

Minister
Edukacji i Nauki

Spółeczna
Odpowiedzialność
Nauki

STATYSTYKA SADÓW OWOCOWYCH

Podane poniżej wyniki ankiety w sprawie sadów owocowych są właściwie drugą próbą ujęcia ilości i stanu sadów w Polsce i w poszczególnych jej rejonach.

Pierwsza „mała“ ankieta przeprowadzona w 1925 roku (*Kwartalnik Statystyczny r. 1926, zeszyt 2*) chociaż opierała się na szczupłym materiale, jednakże z jednej strony dała wskazówki co do metod, które należy stosować przy takiego rodzaju ankietach, z drugiej strony dała pewne cyfrowe wyniki. Te cyfrowe ujęcia, dość niedokładne, jednakże nie były całkiem fałszywe, i w wielu wypadkach, co jest czasem nawet zadziwiającem, wykazują znaczną zgodność z wynikami „dużej“ ankiety 1926 r. Ta zgodność stwierdza wogóle wiarygodność uzyskanych liczb.

Dość przytoczyć taki szereg liczb przeciętnych dla całej Polski.

	Według ankiety 1926 r.	Według ankiety 1925 r.
Na 1 ha przypada drzew owocowych	149	155

Na 100 drzew owocowych było:

	według ankiety 1926 r.	według ankiety 1925 r.
jabłoni	48,4	53
grusz	17,6	17
śliw	19,1	16
wiśni	6,5	6
czereśni	5,5	7
innych	2,9	1

Na 100 drzew owocowych było owocujących:

	według ankiety 1926 r.	według ankiety 1925 r.
jabłoni	75	} 65
grusz	79	
śliw	77	} 80
wiśni	80	
czereśni	81	

Naturalnie wyniki ankiety 1926 r. należy uważać za ściślejsze (naskutek większej liczby i dla większości rejonów w Polsce odpowiedzi na ankietę), i podane wyżej liczby, dotyczące stosunku poszczególnych rodzajów drzew w sadach oraz stosunku drzew owocujących do ogółu, należy uważać za dość blisko odpowiadające rzeczywistości.

Ponieważ na podstawie rozumowań i wyliczeń, które są opisane niżej, można szaco-

wać powierzchnię sadów owocowych w całej Polsce na 245 000 hektarów, opierając się na przytoczonych wyżej liczbach drzew na ha i stosunku rodzajów drzew między sobą, możemy w przybliżeniu określić liczbę drzew owocowych według rodzajów, a mianowicie:

jabłoni	17 690 tys.	moreli	184 tys.
grusz	6 634 „	brzoskwiń	111 „
śliw	7 002 „	morw	74 „
wiśni	2 396 „	orzechów	737 „
czereśni	2 027 „		

Razem drzew owocowych w Polsce 36 855 000. Zaś według danych poprzedniej ankiety szacowaliśmy liczbę drzew owocowych na 34 000 000. W tem jest drzew rodzących:

jabłoni	13 268	tysięcy
grusz	5 241	„
śliw	5 392	„
wiśni	1 917	„
czereśni	1 642	„

razem 27 460 tysięcy

Produkcja owoców główniejszych rodzajów normalnie może osiągnąć 14¹/₂ milionów q, czyli około 50 kg rocznie na głowę ludności. Wśród drzew rodzących spora liczba przypada na drzewa powyżej 30 lat wieku. Przytem najmłodszym względnie jest drzewostan jabłoni (67% ogółu drzew owocujących przypada na drzewa młodsze od 30 lat). Dalej następują grusze (61% młodszych). Czyli, można powiedzieć, że wśród ziarnkowych tylko około 1/3 stanowią drzewa starsze. Drugą grupę stanowią pestkowe, gdzie około połowy przypada na starsze drzewa (śliw niżej 30 lat było — 53%, wiśni — 57% i czereśni 51%).

Dane te już dają możność zorientowania się co do wartości handlowej sadów w tych lub innych rejonach, co do możliwości przystosowania sadownictwa do potrzeb eksportu i t. p.

Działy dalej opracowane i dotyczące odmian owoców oraz innych kwestyj sadownictwa zarówno w pierwszej jak i drugiej ankiecie dają już całkiem jasny pogląd na stan sadów owocowych i horoskopy na przyszłość.

EDWARD SZTUM DE SZTREM.
Naczelnik Wydziału Statystyki Rolnej i Cen

LA STATISTIQUE DES VERGERS

Les résultats de l'enquête au sujet des vergers, présentés ci-dessous, sont le second essai de déterminer le nombre et l'état des vergers en Pologne et dans ses différentes régions.

La première petite enquête effectuée en 1925 (*Revue Trimestrielle de Statistique*, année 1926, fascicule 2) quoique basée sur des matériaux bien restreints a donné d'une part certaines indications quant aux méthodes, que l'on doit employer pour les enquêtes de ce genre et d'autre part elle a obtenu certains résultats numériques. Ces données, quoique pas trop exactes, n'étaient pas entièrement dépourvues de valeur et dans plusieurs cas, ce qui est même étonnant, elles sont conformes aux résultats de la grande enquête de l'année 1926. Cette conformité prouve qu'en général les chiffres obtenus sont véridiques.

Il suffit de citer certaines moyennes pour la Pologne entière.

	D'après l'enquête de 1926	D'après l'enquête de 1925
Nombre d'arbres fruitiers par <i>ha</i>	149	155

Pour cent arbres fruitiers nombre de:

	d'après l'enquête de 1926	d'après l'enquête de 1925
Pommiers	48,4	53
Poiriers	17,6	17
Pruniers	19,1	16
Cerisiers	6,5	6
Bigarreautiers	5,5	7
Autres	2,9	1

Pour cent arbres fruitiers nombre d'arbres fructifiants:

	d'après l'enquête de 1926	d'après l'enquête de 1925
Pommiers	75	} 65
Poiriers	79	
Pruniers	77	} 80
Cerisiers	80	
Bigarreautiers	81	

Naturellement les résultats de l'enquête de 1926 doivent être considérés comme plus exacts (vu les réponses plus nombreuses à l'enquête et l'augmentation du nombre des régions envisagées) et les chiffres présentés ci-dessus, concernant la proportion des différentes espèces d'arbres dans les vergers et la proportion des arbres fructifiants par rapport au total des arbres, sont assez conformes à la réalité.

D'après les observations et les calculs,

exposés ci-dessous, on peut estimer que la superficie des vergers dans la Pologne entière est de 245 000 *ha*; se basant sur le nombre des arbres par hectare et sur les proportions des différentes espèces d'arbres, mentionnés ci-dessus, nous pouvons déterminer approximativement le nombre des arbres fruitiers d'après les espèces, notamment:

Pommiers	17 690 mil.	Abricotiers	184 mil.
Poiriers	6 634 „	Pêchers	111 „
Pruniers	7 002 „	Mûriers	74 „
Cerisiers	2 396 „	Noyers	734 „
Bigarreautiers	2 027 „		

Le total des arbres fruitiers en Pologne est de 36 855 000. D'après les données de l'enquête précédente nous avons estimé le nombre des arbres fruitiers pour 34 000 000.

Les chiffres des arbres fructifiants sont les suivants:

Pommiers	13 268 milliers
Poiriers	5 241 „
Pruniers	5 392 „
Cerisiers	1 917 „
Bigarreautiers	1 642 „
Total	27 460 „

La production des fruits des principales espèces peut atteindre dans des conditions normales 14 1/2 millions de *kg.* c. à d. environ 50 *kg.* par an par personne. Une grande partie des arbres fructifiants appartient aux arbres âgés de plus de 30 ans. Parmi tous les arbres fructifiants les pommiers sont relativement les plus jeunes—67% d'entre eux ont moins de 30 ans. La seconde place quant à l'âge occupent les poiriers (61%). On peut affirmer qu'à peu près 1/3 des arbres portant des fruits à pépin appartient aux arbres plus âgés. Le second groupe est composé d'arbres portant des fruits à noyau, presque la moitié de ce groupe appartient aux arbres plus âgés (au-dessous de 30 ans il y avait: 53% de pruniers, 57% de cerisiers et 51% de bigarreautiers.

Les chiffres sommaires cités ci-dessus permettent de s'orienter quant à la valeur commerciale des vergers dans les différentes régions du pays et quant à la possibilité d'adopter notre arboriculture aux besoins de l'exportation.

Les chapitres suivants, concernant les qualités des fruits cultivés et autres questions relatives à l'arboriculture permettent de nous fournir une idée exacte de l'état des vergers en Pologne et d'en prévoir le développement à l'avenir.

MARTA BOROWSKA

Ankieta w sprawie sadów owocowych

Ogrodnictwo i specjalnie biorąc w węższym zakresie sadownictwo pomimo dotychczasowego zaniedbania ma w Polsce warunki pomyslnego rozwoju. W zachwianiu równowagi bilansu handlowego, jak wykazał rok 1925, produkcja ogrodnicza odegrała poważną rolę dzięki znacznej ilości sprowadzanych z zagranicy owoców, tymczasem powszechnem jest zdanie, że sadownictwo u nas może rozwinać się o tyle dobrze, że import ze względu nietylko na dostateczną ilość, ale i pierwszorzędną jakość krajowych owoców powinien być zaniechany, należy jedynie roztoczyć nad sadami opiekę i poprowadzić planowo gospodarkę przy skoordynowaniu sił zainteresowanych czynników prywatnych i państwowych. Chcąc sprostac powyższemu zadaniu, trzeba przede wszystkim poznać obecny stan naszego sadownictwa. Żadnych statystycznych danych w tym względzie nie było i niema. W projektowanym za kilka lat spisie ogólno-rolnym sadownictwo niezawodnie będzie potraktowane wyczerpująco, jednak, uznając potrzebę posiadania już teraz choć przybliżonych orjentacyjnych danych, Główny Urząd Statystyczny postanowił zebrać je za pomocą ankiety. Próbną ankietą, której wyniki zostały ogłoszone przed rokiem, wykazała, iż tą drogą można otrzymać rezultaty zadawalające. Wobec tego w lecie 1926 r. przedsięwzięta została powtórna ankieta, zakrojona na szerszą skalę.

Kwestjonariusz, ułożony przy współudziale i z uwzględnieniem dezcyderatów przedstawicieli Ministerstwa Rolnictwa i organizacyj ogrodniczych, został rozesłany w ilości 21½ tysięcy egzemplarzy. Uprzednio w celu uzyskania dostatecznej liczby adresów posiadaczy sadów skierowano do stałych korespondentów rolnych, rozsianych na całym obszarze państwa, prośbę o nadesłanie wykazów sadów okolicznych. W ten sposób uzyskano znaczną liczbę adresów, resztę zaczerpnięto z materiałów zebranych przed

kilkoma laty przy opracowaniu statystyki wielkiej własności rolnej, oraz innych źródeł, tak np. skorzystano z kilkuset adresów, wskazanych przez korespondentów pierwszej ankiety.

Wypełnionych kwestjonariuszy wróciło zaledwie około 2 tysięcy, co stanowi 8,5% rozesłanej ilości; po przejrzaniu do opracowania użyto z nich 1 757 sztuk.

Tabl. 1. Liczba odpowiedzi na ankietę
Nombre de réponses à l'enquête

Województwa <i>Départements</i>	Kwestjonariusze <i>Questionnaires</i>		Opracowane w % do wysłanych <i>Pour cent des envoyés nombre des remplis</i>
	Wysłane <i>Envoyés</i>	Opracowane <i>Remplis</i>	
Polska — Pologne	20 534	1 757	8,6
Warszawa	3 086	197	6,4
Łódź	1 240	86	6,9
Kielce	1 547	107	6,9
Lublin	1 491	99	6,6
Białystok	1 181	82	6,9
Wilno	1 539	112	7,3
Nowogródek	884	77	8,7
Polesie	890	65	7,3
Wolyń	734	46	6,3
Poznań	3 019	376	12,5
Pomorze	1 602	185	11,5
Śląsk	138	22	15,9
Kraków	916	103	11,2
Lwów	1 020	94	9,2
Stanisławów	523	45	8,6
Tarnopol	724	61	8,4

Pomimo tak stosunkowo niewielkiej ilości otrzymanych w porównaniu do wysłanych kwestjonariuszy, odpowiedzi nadeszły ze wszystkich prawie powiatów. Wyjątek stanowią powiaty: Łomża, Oświęcim, Pilzno, Brzozów, Lubaczów, Dolina, Skole, Turka i Królewska Huta, z których danych nie otrzymano.

Liczba sprawozdań nietylko dla województw, lecz i dla poszczególnych powiatów

jest niejednakowa. Z ogólnej liczby 263 powiatów otrzymano ze

37 powiatów od 11 do 20 sprawozdań
82 „ „ 5 „ 10 „

127 powiatów od 1 do 5 sprawozdań
9 „ wcale nie otrzymano.

Największa liczba odpowiedzi przypada na powiaty: Świecie (40), Środa (32), Gostyń (31).

Tabl. 2. Sady objęte ankietą — Vergers compris par l'enquête

Liczby bezwzględne — *Chiffres absolus.*

Województwa <i>Départements</i>	Powierzchnia <i>Superficie</i>		W tej liczbie było sadów — <i>Y compris les vergers</i>									
	ha	w % powierzchni wszystkich sadów % de la superficie totale des vergers	poniżej 0,5 ha <i>au-dessous de 0,5 ha</i>		0,5 ha — 1 ha		1 ha — 3 ha		3 ha — 5 ha		powyżej 5 ha <i>au-dessus de 5 ha</i>	
			liczba <i>nombre</i>	powierzchnia <i>superficie</i>	liczba <i>nombre</i>	powierzchnia <i>superficie</i>	liczba <i>nombre</i>	powierzchnia <i>superficie</i>	liczba <i>nombre</i>	powierzchnia <i>superficie</i>	liczba <i>nombre</i>	powierzchnia <i>superficie</i>
Polska — Pologne	3 748,4	1,5	440	116,2	298	242,9	634	1 198,4	199	789,7	140	1 401,2
Warszawa	598,0	3,1	22	6,3	24	17,8	92	172,7	29	110,2	25	291,0
Łódź	320,7	3,1	3	1,0	10	7,5	40	74,5	17	70,5	14	167,2
Kielce	263,2	2,1	19	4,1	15	11,8	41	75,1	20	77,5	10	94,7
Lublin	259,5	1,2	3	0,6	14	10,7	52	92,4	21	75,1	8	80,7
Białystok	155,0	1,0	19	4,7	20	16,2	22	45,2	10	40,3	7	48,6
Wilno	206,7	0,8	24	6,7	26	23,7	46	82,3	8	33,0	7	61,0
Nowogródek	207,6	1,7	11	3,7	12	11,2	33	70,2	13	55,2	6	67,3
Polesie	137,0	1,0	10	2,2	15	13,1	25	44,3	7	31,1	6	46,3
Wołyń	134,6	0,4	5	1,0	6	5,1	20	46,5	9	36,6	5	45,4
Poznań	550,8	3,6	156	41,4	59	50,8	101	187,6	21	85,7	21	185,3
Pomorze	198,7	2,9	90	28,3	36	30,5	48	88,8	5	20,5	3	30,6
Śląsk	26,0	2,5	7	1,3	4	2,9	8	13,8	2	8,0		21,5
Kraków	147,7	1,7	30	7,4	20	14,3	39	70,2	9	34,3	3	182,6
Lwów	310,3	2,0	17	3,4	15	11,7	33	62,6	13	50,0	15	55,6
Stanisławów	111,7	1,0	11	2,1	9	6,8	12	25,7	5	21,5	7	23,4
Tarnopol	120,9	0,6	13	2,0	13	8,8	22	46,5	10	40,2	3	

Tabl. 3. Sady objęte ankietą — Vergers compris par l'enquête

Liczby względne — *Proportions*

Województwa <i>Départements</i>	Ogółem <i>Total</i>	Poniżej 0,5 ha <i>Au-dessous de 0,5 ha</i>	0,5 ha — 1 ha	1 ha — 3 ha	3 ha — 5 ha	Powyżej 5 ha <i>Au-dessus de 5 ha</i>	Niewiadoma powierzchnia <i>Superficie inconnue</i>
Polska — Pologne	100,0	25,0	17,0	36,1	11,3	8,0	2,6
Warszawa	100,0	11,2	12,2	46,7	14,7	12,7	2,5
Łódź	100,0	3,5	11,6	46,5	19,8	16,3	2,3
Kielce	100,0	17,8	14,0	38,3	18,7	9,3	1,9
Lublin	100,0	3,0	14,2	52,5	21,2	8,1	1,0
Białystok	100,0	23,2	24,4	26,8	12,2	8,5	4,9
Wilno	100,0	21,4	23,2	41,1	7,1	6,3	0,9
Nowogródek	100,0	14,2	15,6	42,9	16,9	7,8	2,6
Polesie	100,0	15,4	23,1	38,5	10,8	9,2	3,0
Wołyń	100,0	10,9	13,0	43,5	19,6	10,8	2,2
Poznań	100,0	41,5	15,7	26,9	5,6	5,6	4,7
Pomorze	100,0	48,7	19,5	25,9	2,7	1,6	1,6
Śląsk	100,0	31,8	18,2	36,4	9,1	—	4,5
Kraków	100,0	29,2	19,4	37,9	8,7	2,9	1,9
Lwów	100,0	18,1	16,0	35,0	13,8	16,0	1,1
Stanisławów	100,0	24,4	20,0	26,7	11,1	15,6	2,2
Tarnopol	100,0	21,3	21,3	36,1	16,4	4,9	

Ogółem więc ankietą objęta 3331 ha sadów, których powierzchnia stanowi zaledwie 1,3% ogólnej powierzchni sadów w Polsce. Województwa: warszawskie, łódzkie, poznańskie i pomorskie wykazują pod tym względem najwyższy odsetek, znikomy dają

województwa wschodnie, szczególnie w pozostałych powierzchnia uwzględnionych wynosi do 2% ogólnej wódzkiej powierzchni sadów.

Jeśli chodzi o wielkość obiektów, ankietą, to najliczniej reprezentowaną grupę

stanowią sady od 1—3 *ha*, liczba ich w niektórych województwach dosięga prawie połowy wszystkich opracowanych sadów. Tylko w województwie poznańskim i pomorskiem małe sady do 0,5 *ha* przeważają nad poprzednimi.

Ponieważ ankieta dotyczy nieznacznej liczby sadów, podział i opracowanie danych według wielkości obiektów, możliwy przy obfitym materiale, musiał być poniechany. Zestawiono tylko w poniższej tabelce dla województw odsetek sadów według ich wielkości, uwzględniając ogólną powierzchnię dla każdej grupy.

Kwestjonariusz zawierał następujące pytania:

- 1) Obszar sadu i gospodarstwa do którego sad należy.
- 2) Liczba drzew i krzewów według rodzajów.
- 3) Liczba drzew i krzewów owocujących.
- 4) Wiek drzew owocujących.
- 5) Liczba drzew według odmian.
- 6) Plon z drzew przy urodzaju średnim.
- 7) Choroby i szkodniki w sadzie spotykane w ostatnich kilku latach.
- 8) Uwagi dotyczące sadownictwa.

A. Powierzchnia sadów

Zanim przystąpimy do omówienia wyników przeprowadzonej ankiety, postaramy się ustalić choć w przybliżeniu powierzchnię zajęta w Polsce pod sadami, bowiem dokładnej powierzchni nie posiadamy. W ostatecznym zestawieniu użytków rolnych, dokonaniem na podstawie danych spisu 1921 r. powierzchnia sadów jest podana łącznie z ogrodami warzywnymi. Obszar sadów w gospodarstwach powyżej 50 *ha* obliczyliśmy na podstawie statystyki wielkiej własności, w pozostałych zaś gospodarstwach przyjęliśmy zgodnie z opinią fachowców, że sady stanowią przeciętnie 60% łącznego obszaru sadów i ogrodów warzywnych. Opierając się na tych obliczeniach, szacujemy obszar sadów w całej Polsce (bez Górnego Śląska i trzech powiatów woj. wileńskiego spisem nie objętych) na 233,7 tys. *ha*. Pomijając Górny Śląsk, dla którego z braku źródeł powierzchnia ustalić się nie da, uwzględniając natomiast dla powiatów: Osmiana, Świeciany, Wilno-Troki około 12 tys. *ha*, otrzymamy dla sadów w całej Polsce obszar 245,7 tys. *ha*, co stanowi 1,2% gruntów użytkowanych rolniczo, a 0,8% ogólnej powierzchni państwa.

Powierzchnia sadów w województwach przedstawia się w sposób następujący:

Tabl. 4. Powierzchnia wszystkich sadów w Polsce
Superficie totale des vergers en Pologne

Województwa <i>Départements</i>	<i>ha</i>
Polska — Pologne	245 738
Warszawa	19 046
Łódź	10 490
Kielce	12 506
Lublin	22 110
Białystok	15 034
Wilno	26 702
Nowogródek	12 361
Polesie	13 099
Wołyń	36 222
Poznań	15 147
Pomorze	6 918
Śląsk ^a	1 025
Kraków	8 750
Lwów	15 297
Stanisławów	11 267
Tarnopol	19 764

^a Tylko Śląsk Cieszyński.
^a Seulement la Silésie de Cieszyn.

Rozmieszczenie sadów dla poszczególnych okolic kraju jest dość charakterystyczne i wzięwszy pod uwagę w poszczególnych powiatach obszar sadów w stosunku do gruntów użytkowanych rolniczo, można utworzyć rejony, dające pogląd na stopień rozwoju sadownictwa w różnych częściach państwa. Województwa pomorskie i poznańskie w odsetkach gruntów użytkowanych rolniczo posiadają wszędzie poniżej 1% sadów, za ledwie w kilku powiatach odsetek ten jest nieco wyższy. Ten sam charakter posiada zachodnia część woj. warszawskiego i całe woj. łódzkie z wyjątkiem powiatów Łódź i Brzeziny, gdzie odsetek dosięga 1,5. W kierunku wschodnim spotykamy większą pod tym względem różnorodność: powiat Działdowo, północne powiaty woj. warszawskiego (Sierpc, Mława, Przasnysz, Maków) łącznie z powiatami woj. białostockiego (Ostrołęka, Kolno) posiadają nieznaczną powierzchnię sadów (niżej 0,5% ogólnej powierzchni użytkowanej rolniczo) i stanowią pod tym względem jednolity rejon. Wschodnia część woj. warszawskiego, nadbużańskie okolice woj. białostockiego i grupa północnych powiatów woj. lubelskiego pomiędzy Bugiem a Wieprzem charakterem swym odpowiada woj. zachodnim (około 1%), to samo można powiedzieć o części północnej i środkowej woj. kieleckiego, oddzielonej od zachodniego rejonu pasem granicznych powiatów (Opoczno, Końskie, Włoszczowa, Częstochowa) o niewielkiej (poniżej 0,5%) ilości sadów. Okolice większych miast, a szczególnie Warszawy, obfitują w sady. Północno-zachodnia część woj. krakowskiego, południowa część woj.

kieleckiego oraz południowa część woj. lubelskiego wykazują w porównaniu z poprzednio omówionymi okręgami większy odsetek sadów, wzrastający z zachodu na wschód — od 1,2^o/_o do 2°/_o. Rejon ten we wschodniej części kraju rozszerza się w kierunku północnym na część woj. poleskiego, przechodzi przez całe woj. wołyńskie i ku południowi obejmuje zachodnie powiaty woj. lwowskiego i całe województwo tarnopolskie, przyczem odsetek powierzchni sadów w stosunku do ziemi użytkowanej rolniczo na południowo-wschodnim Wołyniu i w całym woj. tarnopolskim (z małymi wyjątkami) przekracza 2°/_o. Nie mniejszą obfitość sadów wykazuje północna część kraju. Okrąg ten o odsetku ponad 2 stanowią: najbogatsze pod tym względem woj. wileńskie, połowa woj. nowogródzkiego i wschodnia część woj. białostockiego. Na Polesiu, a szczególnie w powiecie łuninieckim sadów jest mniej (poniżej 0,8^o/_o). Na terenie południowych województw z powodu różnorodności warunków klimatycznych i geograficznych trudno utworzyć większe rejony o jednolitym charakterze. Większa część woj. krakowskiego (poniżej 1°/_o) odpowiada raczej województwom zachodnim i cen-

tralnym, lwowskie, z wyjątkiem północnej części ubogiej w sady, przypomina wraz z woj. stanisławowskim stosunki panujące w woj. tarnopolskim. Górskie powiaty odznaczają się małą ilością sadów. Reasumując powyższe, widzimy, iż najobficiej uposażoną w sady jest północna i południowo-wschodnia część kraju.

B. Drzewa owocowe

Kwestja stosunku poszczególnych rodzajów drzew do ogólnej ich liczby została na podstawie ankiety pomyślnie rozwiązana. Wszystkie kwestjonariusze dały na powyższe pytanie odpowiedzi, a 569 tys. drzew, objętych w ten sposób statystyką, wykazały iż w całej Polsce mamy

jabłoni	48 ^o / _o	moreli	0,5 ^o / _o
grusz	18 ^o / _o	brzoskwiń	0,3 ^o / _o
śliw	19 ^o / _o	morw	0,2 ^o / _o
wiśni	6,5 ^o / _o	orzechów	2 ^o / _o
czereśni	5,5 ^o / _o		

Stosunek ten zależy od warunków klimatycznych, gleby i t. p., pozostając zasadniczo bez zmiany, ulega w różnych okolicach pewnym wahaniom, co wyraża się w poszczególnych województwach jak poniżej:

Tabl. 5. Rodzaje drzew owocowych — Espèces des arbres fruitiers

W odsetkach — En pourcentages

Województwa <i>Départements</i>	Razem <i>Total</i>	Jablonie <i>Pommiers</i>	Grusze <i>Poiriers</i>	Śliwy <i>Pruniers</i>	Wiśnie <i>Cerisiers</i>	Czereśnie <i>Bigarreaux</i>	Morele <i>Abricotiers</i>	Brzoskwinie <i>Pêchers</i>	Morwy <i>Mûriers</i>	Orzechy <i>Noyers</i>
Polska — Pologne	100	48,4	17,6	19,1	6,5	5,5	0,5	0,3	0,2	1,9
Warszawa	100	39,4	22,4	22,1	5,0	8,7	0,3	0,2	0,2	1,7
Łódź	100	43,1	20,0	17,9	7,5	8,2	0,3	0,2	0,2	2,6
Kielce	100	48,0	16,4	24,8	3,5	3,3	0,2	0,2	0,2	3,4
Lublin	100	54,2	15,0	20,2	4,1	3,4	0,3	0,3	0,5	2,0
Białystok	100	56,2	23,5	14,4	3,8	1,4	0,1	0,1	0,1	0,4
Wilno	100	71,7	8,9	9,0	9,6	0,7	—	—	0,1	—
Nowogródek	100	71,4	18,9	4,8	4,0	0,8	—	—	—	0,1
Polesie	100	47,0	23,9	21,9	5,7	0,8	—	—	0,1	0,6
Wołyń	100	54,5	12,4	19,6	8,0	1,4	0,2	—	1,0	2,9
Poznań	100	41,2	18,0	17,8	8,9	10,8	0,6	0,9	0,1	1,7
Pomorze	100	32,2	17,0	27,0	14,5	5,7	0,4	0,5	—	1,7
Śląsk	100	38,4	14,5	33,3	3,9	6,4	0,3	0,1	0,1	3,0
Kraków	100	58,8	12,5	20,2	3,3	2,6	0,3	0,4	—	1,9
Lwów	100	59,8	13,1	15,4	4,6	3,6	0,3	0,3	0,1	2,8
Stanisławów	100	59,9	10,7	19,6	3,9	2,9	0,3	—	—	2,7
Tarnopol	100	44,7	9,5	16,0	12,8	6,3	6,1	0,1	—	4,5

Bezwzględnie najwięcej w sadach naszych spotykamy jabłoni, wynoszą one bowiem średnio dla całej Polski prawie połowę ogólnego drzewostanu. Odsetek ten zwiększa się lub zmniejsza w różnych okolicach kraju o tyle charakterystycznie, że można utworzyć szereg okręgów mniej lub więcej w jabłonie bogatych. Naogół można powiedzieć, iż cały północny wschód ma dużą przewagę jabłoni: w woj. wileńskim i nowogródzkim na 100 drzew przypada przeciętnie przeszło 70 sztuk

jabłoni. Trzy czwarte woj. białostockiego wykazują od poprzedniego odsetek jabłoni nieco niższy, jednak znacznie przewyższający przeciętny dla Polski. Dużo jabłoni sadzą w woj. południowych, również w szeregu powiatów w województwach centralnych stanowią one przeszło połowę drzew owocowych: tu wymienić można północne powiaty woj. lubelskiego, prawy i lewy brzeg woj. Piłicy. Stosunkowo najmniej jabłoni mają woj. zachodnie, szczególnie pomorskie, gdzie odsetek

ich spada niejednokrotnie poniżej 30. Wschodnia część woj. warszawskiego i łódzkiego ma podobny charakter. Dla pominiętego w powyższym opisie Wołynia i Polesia, na podstawie otrzymanych danych trudno poza przytoczonymi w tabelce procentami dać szczegółowszy obraz.

Co się tyczy grusz, to jest ich naogół przeszło $2\frac{1}{2}$ raza mniej niż jabłoni. Rozmieszczenie grusz na terenie państwa jest inne, niż jabłoni i w wielu okolicach wręcz przeciwnie, jeśli chodzi o odchylenia od przeciętnej dla Polski. Mały odsetek grusz spotykamy w woj. wileńskim (8,9%). Cały południowy wschód posiada ten sam charakter, a w szeregu powiatów woj. tarnopolskiego procent grusz w sadach spada do paru. W woj. stanisławowskim i lwowskim przeważa stosunek w granicach od 10% do 20% (przeciętny 12%), to samo wykazuje woj. wołyńskie i południe woj. lubelskiego. Podobnie przedstawia się woj. krakowskie, choć w tem ostatniem panuje większa rozmaitość. Kieleckie zbliża się charakterem swym do poprzedniego rejonu, jednak da się tu niejednokrotnie zauważyć wzrost odsetka grusz ponad ustalony przeciętny dla Polski. Środkowa część państwa, a głównie północne jej rejony, w porównaniu z omówioną połacią południową, obfituje w grusze, chociaż odsetek ich w sadach w stosunku do innych drzew rzadko przekracza 30; najbogatsze w grusze są północne powiaty woj. białostockiego, skutkiem czego procent wojewódzki jest stosunkowo najwyższy (23,5%). Również bogate w grusze są zachodnie powiaty woj. poleskiego. Województwa poznańskie i pomorskie dla grusz nie stanowią jednolitego rejonu, gdyż centralne i częściowo południowe powiaty woj. poznańskiego oraz pow. Lubawa, Brodnica i Działdowo woj. pomorskiego posiadają ich znacznie więcej, niż pozostałe, w których procent grusz waha się w granicach od 10% do 20%.

Śliwy zajmują w sadach miejsce równorzędne z gruszami, odsetek ich bowiem jest do poprzednich bardzo zbliżony, rozmieszczenie jednak nie tak charakterystyczne i prawidłowe. Najmniej śliw w sadach spotykamy w woj. wileńskim (9,0%), nowogródzkim (4,8%), w całym prawie woj. białostockim (9,2%), z wyjątkiem kilku powiatów zachodnich. Również nieznaczny odsetek śliw wykazują liczne powiaty woj. tarnopolskiego i niektóre woj. stanisławowskiego i lwowskiego. Rejon obfitujący w śliwy stanowi: całe prawie woj. kieleckie (jest ich w sadach ponad 20%, a nawet miejscami ponad 30% ogólnej liczby drzew), środkowa część woj. lubelskiego i dalej na

wschód całe woj. wołyńskie. To samo można powiedzieć o zespole powiatów w dorzeczu Wisły, woj. warszawskiego i pomorskiego. Woj. poznańskie i łódzkie z małymi wyjątkami dają naogół dla śliw procent niższy od przeciętnego, panuje tu jednak znaczna rozmaitość. Województwa południowe, jak przy omawianiu rozmieszczenia jabłoni i grusz, dają dla śliw obraz niejednolity, charakterystycznym na tym obszarze jest zmniejszenie ilości śliw w kierunku na wschód.

Przechodząc do wiśni i czereśni, których jest przeciętnie w Polsce 12% ogółu drzew owocowych, da się przewidzieć, iż najwięcej jest ich w zachodniej części kraju. Rozpowszechnione na terenie woj. poznańskiego i pomorskiego i w znacznej ilości spotykane w sadach powiatów zachodniej części woj. warszawskiego i łódzkiego, dalej w kierunku wschodnim występują w coraz mniejszym stopniu, nie przekraczającym przeciętnego dla Polski. Z południowych województw najwięcej wiśni i czereśni sadzą w woj. tarnopolskim. W województwach wschodnich, oprócz woj. wołyńskiego i częściowo poleskiego, gdzie sadzą dużo wiśni, odsetek ich w sadach jest bardzo niski. Jeśli chodzi o wzajemne ustosunkowanie wiśni i czereśni, to ulega ono znacznym, lecz prawidłowym wahaniom: na zachodzie przeważają czereśnie, na wschodzie wiśnie. Województwa środkowe i południowe mają pół na pół wiśni i czereśni.

Morele i brzoskwinie, wymagające łagodniejszego klimatu i znacznej ilości słońca, w normalnych warunkach udają się tylko w najwięcej na południe wysuniętej części kraju, jednak przez amatorów sadowników prowadzone są w większych sadach wszędzie, dając dzięki starannej opiece trochę dojrzalego owocu.

Dla morw i orzechów musimy poprzestać na powyżej podanym udziale ich w ogólnej liczbie drzew, gdyż ze sprawozdań nie udało się uzyskać szczegółów o ich występowaniu.

Sprawa gęstości drzew w sadach, a co za tem idzie możliwość otrzymania przybliżonej ilości drzew owocowych w całym państwie i podziału tej ilości na podstawie ustosunkowania według rodzajów, została przy opracowaniu danych ankiety dość pomyślnie rozwiązana. Powszechnem jest zdanie, zresztą i przez sprawozdawców potwierdzone, iż drzewa owocowe są za gęsto sadzone, jednocześnie jednak wiele jest sadów, szczególnie na terenach zniszczonych przez wojnę, gdzie drzew w porównaniu z powierzchnią przez nie zajmowaną jest za mało. To też poniżej podana liczba drzew na jednostkę powierzchni

sadu ulega znacznym odchyleniom nietylko w różnych okolicach kraju, ale nawet w sąsiadujących ze sobą gospodarstwach, gdyż obok racjonalnie założonych i starannie prowadzonych sadów, mamy zupełnie zaniedbane i zniszczone.

W poszczególnych województwach przedstawia się to w sposób następujący:

Tabl. 6. Przeciętna liczba drzew owocowych wszystkich rodzajów
Nombre moyen des arbres fruitiers de toutes espèces

Województwa <i>Départements</i>	Drzew na 1 ha sadów <i>Nombre d'arbres par ha des vergers</i>
Polska — Pologne	149
Warszawa	155
Łódź	160
Kielce	158
Lublin	194
Białystok	178
Wilno	119
Nowogródek	116
Polesie	142
Wołyń	171
Poznań	148
Pomorze	141
Śląsk	155
Kraków	138
Lwów	116
Stanisławów	121
Tarnopol	151

Uwaga. Brano pod uwagę wszystkie drzewa owocujące i nieowocujące.
Note. On a envisagé tous les arbres fructifiants et non fructifiants.

Poniżej podane tabelki, zestawione również na podstawie uzyskanych odpowiedzi, dają w liczbach względnych: 1) ilość drzew owocujących według rodzajów oraz 2) wiek drzew owocujących.

Tabl. 7. Drzewa owocujące — Arbres fructifiants

Województwa <i>Départements</i>	Na 100 ogólnej liczby drzew owocujących <i>Pour cent du total des arbres fruitiers nombre des arbres fructifiants</i>				
	Jablonie <i>Pommiers</i>	Grusze <i>Poiriers</i>	Śliwy <i>Pruniers</i>	Wiśnie <i>Cerisiers</i>	Czerśnie <i>Bigarreaux</i>
Polska — Pologne	75	79	77	80	81
Warszawa	73	74	78	63	75
Łódź	73	81	71	67	76
Kielce	80	83	77	80	79
Lublin	74	84	70	63	75
Białystok	68	82	78	71	90
Nowogródek	70	75	72	88	70
Wilno	82	79	80	84	81
Polesie	63	72	72	83	85
Wołyń	81	86	74	84	82
Poznań	78	85	80	89	87
Pomorze	82	84	85	87	94
Śląsk	69	71	88	55	70
Kraków	77	76	79	87	87
Lwów	71	71	74	67	86
Stanisławów	71	80	79	81	86
Tarnopol	73	66	84	92	78

Tabl. 8. Wiek drzew owocujących — Âge des arbres fructifiants

Województwa <i>Départements</i>	W odsetkach wszystkich owocujących — <i>Pour cent du total des arbres fructifiants nombre de</i>									
	Jablonie <i>Pommiers</i>		Grusze <i>Poiriers</i>		Śliwy—Pruniers		Wiśnie—Cerisiers		Czereśnie <i>Bigarreaux</i>	
	do 30 lat <i>jusqu'à 30 ans</i>	powyżej 30 lat <i>au-dessus de 30 ans</i>	do 30 lat <i>jusqu'à 30 ans</i>	powyżej 30 lat <i>au-dessus de 30 ans</i>	do 30 lat <i>jusqu'à 30 ans</i>	powyżej 30 lat <i>au-dessus de 30 ans</i>	do 30 lat <i>jusqu'à 30 ans</i>	powyżej 30 lat <i>au-dessus de 30 ans</i>	do 30 lat <i>jusqu'à 30 ans</i>	powyżej 30 lat <i>au-dessus de 30 ans</i>
Polska — Pologne	67	33	61	39	53	47	57	43	51	49
Warszawa	66	34	63	37	56	44	45	55	57	43
Łódź	62	38	58	42	33	67	43	57	40	60
Kielce	74	26	72	28	45	55	49	51	54	46
Lublin	67	33	58	42	54	46	74	26	76	24
Białystok	73	27	57	43	66	34	65	35	59	41
Wilno	67	33	52	48	64	36	66	34	58	42
Nowogródek	57	43	39	61	36	64	31	69	50	50
Polesie	77	23	68	32	48	52	64	36	47	58
Wołyń	71	29	56	44	39	61	65	35	34	66
Poznań	71	29	65	35	58	42	54	46	48	52
Pomorze	69	31	62	38	64	36	58	42	50	50
Śląsk	76	24	73	27	56	44	78	22	72	28
Kraków	78	22	74	26	52	48	67	33	55	45
Lwów	60	40	62	38	44	56	83	17	61	39
Stanisławów	48	52	58	42	54	46	65	35	22	78
Tarnopol	59	41	57	43	52	48	59	41	47	53

C. Krzewy owocowe

Otrzymane za pomocą ankiety dane dla krzewów rozpowszechnionych w sadach nie są tak szczegółowe i dokładne, jak dla drzew owocowych. Dla leszczyny, malin, truskawek

i poziomek podawano często, zamiast liczby krzaków lub dokładnej powierzchni sadów przez nie zajętej, ilość zagonów, rzędów lub jak dla leszczyny długość lub liczbę alei obsadzonych. To też dla tych krzewów

się tylko ustalić w przybliżeniu odsetek sadów, w których one występują. Natomiast dla porzeczek i agrestu podawano dokładną liczbę krzewów, co pozwoliło obliczyć przeciętną ich ilość na 1 ha sadu. Poniższe zestawienie charakteryzuje 1) częstość występowania poszczególnych rodzajów krzewów, 2) dla porzeczek i agrestu liczbę krzewów na 1 ha sadu i 3) odsetek krzewów owocujących.

Tabl. 9. Sady posiadające krzewy owocowe
Vergers possédant des arbustes fruitiers

Województwa Départements	Na 100 sadów posiadało Pour cent vergers nombre de vergers possédant des					
	Porzeczki Groseilliers	Agrest Groseilliers verts	Maliny Framboisiers	Truskawki Fraisiers cultivés	Poziołki Fraisiers	Leszczyna Noisetiers
Polska—Pologne	69	45	50	47	10	22
Warszawa	65	27	50	47	14	25
Łódź	80	48	66	63	15	29
Kielce	74	54	62	48	13	21
Lublin	67	27	70	59	24	25
Białystok	55	26	45	35	6	17
Wilno	50	42	29	19	3	13
Nowogródek	53	19	34	31	5	21
Polesie	45	18	38	28	6	25
Wołyń	63	22	50	46	9	20
Poznań	82	63	59	59	5	24
Pomorze	70	51	56	54	8	27
Śląsk	73	77	41	32	14	36
Kraków	65	60	25	33	7	12
Lwów	75	49	49	53	18	16
Stanisławów	68	47	45	49	13	17
Tarnopol	65	44	40	30	10	10

Tabl. 10. Liczba krzewów owocowych
Nombre d'arbustes fruitiers

Województwa Départements	Na 1 ha sadu Par ha du verger	
	Porzeczki Groseilliers	Agrest Groseilliers verts
Polska—Pologne	52	26
Warszawa	49	14
Łódź	61	16
Kielce	49	52
Lublin	72	36
Białystok	39	29
Nowogródek	23	7
Wilno	43	19
Polesie	19	11
Wołyń	16	9
Poznań	76	22
Pomorze	69	24
Śląsk	51	51
Kraków	47	66
Lwów	44	17
Stanisławów	31	15
Tarnopol	43	29

U w a g a. W uwzględnionych sadoch krzewy stanowiły normalnie tylko część stanu drzew i krzewów owocowych, wobec czego przeciętne nie są miarodajne dla sadów mających wyłącznie krzewy.

N o t e. Dans les vergers envisagés les arbustes ne faisaient normalement qu'une partie du total des arbres et arbustes fruitiers, il en résulte que les chiffres moyens ne se rapportent pas aux vergers possédant exclusivement des arbustes.

Tabl. 11. Krzewy owocujące — Arbustes fructifiants

Województwa Départements	Na 100 krzewów było owocujących Pour cent arbustes nombre des arbustes fructifiants	
	Porzeczki Groseilliers	Agrest Groseilliers verts
Polska—Pologne	90	86
Warszawa	78	66
Łódź	92	86
Kielce	98	90
Lublin	92	78
Białystok	84	75
Nowogródek	90	42
Wilno	89	74
Polesie	90	78
Wołyń	93	76
Poznań	92	91
Pomorze	94	95
Śląsk	82	76
Kraków	96	91
Lwów	89	84
Stanisławów	87	94
Tarnopol	94	89

Najbardziej rozpowszechnionym krzewem jest porzeczka, przyczem czerwonych jest najwięcej, białych mniej i czarnych bardzo niewiele.

Agrest w wielu okolicach z powodu zarazy zupełnie wyginał lub został skasowany, a w tych sadoch, gdzie pozostał, traktowany jest raczej po amatorsku.

Szlachetne winorośle hodowane w niewielkiej ilości przez miłośników ogrodników w sadoch na całym obszarze Polski, ze względu na nieodpowiednie dla nich warunki klimatyczne mają jakie takie znaczenie tylko w południowej części kraju (woj. tarnopolskie), gdzie otrzymanie dojrzałych jagód nie wymaga tylu specjalnych zabiegów i opieki.

D. Odmiany owoców

Charakterystyczną a jednocześnie ujemną cechą naszych sadów jest nadmierna liczba odmian. Wśród sadów objętych statystyką była znikoma ilość takich, które posiadały znaczną liczbę drzew jednej handlowej, właściwej dla miejscowych warunków odmiany, w pozostałych, niezależnie od wielkości obiektu, wymieniano liczne odmiany, obejmujące niejednokrotnie zaledwie kilka lub kilkanaście drzew. Wielu właścicieli lub ogrodników, prowadzących nawet duże sady, nie znając właściwych nazw posiadanych odmian, wymieniali przy wypełnianiu kwestionariuszy nazwy miejscowe lub poprzestawało na podziale ich na letnie, jesienne i zimowe. Pomimo licznych braków w materjale, na podstawie siedmiuset kilkudziesięciu dokładnych sprawozdań, otrzymano orientacyjne dane dla odmian jabłoni i grusz uprawianych w Polsce.

Poniższe zestawienie dokonane na podstawie 1189 tys. sztuk jabłoni z 756 sadów i 354 tys. sztuk grusz z 732 sadów, charak-

teryzuje stosunek, jaki zachodzi między odmianami letnimi, jesiennymi i zimowymi w poszczególnych województwach.

Tabl. 12. Odmiany owoców — Espèces des fruits

Województwa <i>Départements</i>	Na 100 jabłoni <i>Pour 100 pommiers nombre de pommiers portant des fruits</i>				Na 100 grusz <i>Pour 100 poitiers nombre de poitiers portant des fruits</i>			
	Letnie	Jesiennie	Zimowe	Niewiadome	Letnie	Jesiennie	Zimowe	Niewiadome
	<i>D'été</i>	<i>D'automne</i>	<i>D'hiver</i>	<i>Inconnus</i>	<i>D'été</i>	<i>D'automne</i>	<i>D'hiver</i>	<i>Inconnus</i>
Polska — Pologne	9	24	52	15	29	40	10	21
Warszawa	9	31	52	8	34	45	8	13
Łódź	9	18	62	11	25	53	4	18
Kielce	5	12	71	12	30	48	6	16
Lublin	16	21	46	17	37	41	2	20
Białystok	9	34	37	20	33	35	4	28
Wilno	9	64 ^a	11	16	53	19	3	25
Nowogródek	8	78 ^a	8	6	46	36	7	11
Polesie	5	45 ^a	39	11	40	32	9	19
Wołyń	14	14	50	22	28	40	5	27
Poznań	7	11	67	15	25	43	8	24
Pomorze	10	16	59	15	15	41	7	37
Śląsk	11	9	57	23	13	49	13	25
Kraków	10	7	75	8	15	60	11	14
Lwów	8	8	74	10	20	47	19	14
Stanisławów	9	8	63	20	20	15	32	33
Tarnopol	8	13	64	15	28	36	18	18

^a W tem antonówek od 30%—60%.

Niespodzianką jest tu znaczny odsetek zimowych odmian jabłoni, utarło się bowiem zdanie, iż hoduje się w Polsce za dużo odmian letnich i jesiennych na niekorzyść zimowych, które, dając trwałe handlowy produkt, powinny mieć raczej przewagę. Coprawda najbogatsze w jabłonie północne okolice państwa wykazują dla odmian zimowych niski procent¹. Na pozostałym jednak obszarze państwa zimowych jabłoni jest ponad 50% i wyżej. Natomiast jeśli chodzi o grusze, to letnie i jesiennie odmiany mają wszędzie pierwszeństwo, więcej zimowych grusz trafia się w sadach południowych województw.

Przykładem tego, jak wielką liczbę odmian u nas się hoduje, jest to, że dla powyższej podanej liczby drzew wymieniono przeszło dwieście kilkadziesiąt odmian dla jabłoni i jeszcze znacznie więcej dla grusz. Panujący pod tym względem chaos i bezplanowość dałyby się usunąć przez ustalenie i zastosowanie odpowiednich doborów, co jest obecnie powszechnym dążeniem. Chociaż zebrany materiał nie jest o tyle obfity i dokładny, aby można było na jego podstawie ułożyć spis odmian wszystkich rodzajów drzew owocowych według częstości ich występowania w różnych okolicach, jednak odnośnie jabłoni i grusz pozwala on na czynienie pewnych uwag co do rozmieszczenia najczęściej hodowanych u nas odmian.

Do najwięcej rozpowszechnionych odmian jabłoni należą:

w województwach centralnych: antonówka, aporta Bojken, kosztela, malinowa, oberlandzka, kalwila, oliwka, papierówka, glogierówka, sztetyna, bursztówka, królowa renet, reneta szara, reneta landsberska, reneta Kulona, reneta Baumana.

W województwach zachodnich: aporta Bojken, grawsztynek, piękna z Boskoop, kantówka gdańska, charłamowska, kalwila, pepina Ribstona, reneta kasselska, reneta Baumana, reneta landsberska, reneta koksa, reneta szara, reneta złota, papierówka, sztetyna.

w województwach południowych: wszelkie odmiany renet, malinowa, oberlandzka, oliwka, papierówka, pepina londyńska, kalwila, piękna z Boskoop, miejscowa cenna odmiana bukówka i t. zw. buraczki, w województwach wschodnich: przede wszystkim antonówka, aporta, oliwka, papierówka, glogierówka, charłamowska, zorza, titówka, strumiówka, montwillówka, mordery, (kałmyki) cenna odmiana i znów różne renety.

Z grusz najwięcej znane:

w województwach centralnych: dobra Ludwika, faworytka, komisówka, kongresówka, lektjerka, lukasówka, pomarańczówka, Salisbury, bonkreta Wiljamsa, wiśniówka, cukrówka, jedwabnica, probor-

¹ Pozycja dla jesiennych odmian jest dzięki antonówce bardzo wysoka.

szczówka, kalebasa płocka, diuszesa wczesna, bera ljońska, św. michalska, szara Diel'a.

w województwach zachodnich: dobra Ludwika, szara, faworytka, komisówka, kongresówka, winiówka, cukrówka, proboszczówka, bonkreta Wiljamsa, kolmarka, z ber: szara ljońska, Hardy'ego, Diel'a, napoleońska.

w województwach południowych: kongresówka, faworytka, salisbury, józefinka, winiówka, cukrówka, proboszczówka, z ber: szara ljońska, Hardy'ego, Diel'a.

w województwach wschodnich: topka pękata, sapieżanka, spasówka, panna, Małgorzatka, pomarańczówka, patawinka, bonkreta Wiljamsa, winiówka, cukrówka, cytrynowka, z ber: szara i słucka.

Dla śliw dane otrzymane dla 55,4 tys. drzew z 813 sadów pozwoliły tylko w przybliżeniu ustalić procent węgierek, dane dla pozostałych odmian były bardzo niecisłe. Przeciętnie węgierki mamy 60%, więcej jest ich w woj. centralnych, na Wołyniu i częściowo w woj. południowych (do 80%), mniej w woj. zachodnich i wschodnich (od 20—50%), charakteryzuje to poniższa tabelka.

Tabl. 13. Śliwy węgierki
Pruniers quetches communes

Województwa Départements	Na 100 śliw Pour cent pruniers nombre de quetches communes
Polska — Pologne	61
Warszawa	82
Łódź	59
Kielce	70
Lublin	77
Białystok	74
Wilno	22
Nowogródek	59
Polesie	48
Wołyń	79
Poznań	22
Pomorze	39
Śląsk	87
Kraków	75
Lwów	53
Stanisławów	32
Tarnopol	80

Odnosny materiał dla odmian wiśni i czereśni był chaotyczny i nie został opracowany.

E. Przeciętne plony.

Ustalenie przeciętnych plonów owoców nie doprowadziło do pożądanых rezultatów. Dla rozmaitych, a nawet jednakowych odmian tego samego gatunku podawano przeciętne zbiory w granicach od kilkunastu do kilkuset kg. Przyczyny tych rozbieżności mogły być

różne (wielkość, wiek drzew, utrzymanie sadu i t. p.), utrudniły one jednak o tyle przedsięwzięte badania plonów, że zaniechano opracowania tej części kwestjonariusza.

Chcąc obliczyć roczną produkcję owoców w całym państwie w braku własnych danych, przyjmiemy za prof. Gorjaczkowskim (*Stosunki Rolnicze Rzeczypospolitej Polskiej* Tom I r. 1925), że przy normalnych urodzajach przeciętny roczny plon wynosi z jednej

jabłoni	50—80 kg
gruszy	50—80 "
śliwy	30 kg
czereśni	40 "
wiśni	15 "

Stąd produkcja roczna owoców stanowi dla

jabłoni	862,4 tys. tonn
grusz	340,7 " "
śliw	161,8 " "
czereśni	28,8 " "
wiśni	65,7 " "

F. Choroby i szkodniki

Na zapytanie, dotyczące chorób i szkodników spotykanych w sadach, otrzymano znaczną liczbę odpowiedzi, nie opracowano ich jednak statystycznie, biorąc pod uwagę to, iż nasi zarówno rolnicy, jak ogrodnicy posiadają naogół w zakresie fitopatologii i entomologii o tyle skąpe i powierzchowne wiadomości, że zaufać określeniom, dawanym przez nich dla chorób i szkodników, w wielu wypadkach byłoby ryzykowne. Coprawda pewna liczba właścicieli sadów lub ogrodników, wypełniając ten punkt kwestjonariusza, operowała naukowymi terminami, polskimi i łacińskimi i najzupełniej zdawała sobie sprawę z tych chorób i szkodników, które nawiedziły ich drzewa i krzewy, jednak bez porównania więcej jest takich odpowiedzi, z których trudno się nawet domyśleć o jaką chorobę lub szkodnika chodzi. Takich ogólnikowych, a nie dających określeń, jak: liszki, mszyce, grzyb, rdza, pleśń, bez wskazania nawet na jakich rodzajach drzew lub krzewów zostały zauważone, jest bezwzględnie większość. Stąd też na podstawie otrzymanego materiału trudno dokładnie odtworzyć stan zdrowotny naszych sadów, i wypadnie ograniczyć się do luźnych na ten temat uwag.

Bezwzględnie najczęstszą chorobą jest rak: około 25% sadów zarejestrowało jego występowanie, a z południowych województw wzmianki o tej chorobie nadeszło przeszło 30% kwestjonariuszy. Jako przyczynę tego zjawiska wymieniają: zbyt ciężki, zimny i nadmiernie wilgotny grunt, zaniedbanie sadów nie tylko w czasie wojny, ale i niedostateczna opieka w okresie powojennym.

W województwach wschodnich i południowo-wschodnich, gdzie wskutek działań wojennych drzewa zostały pokaleczone przez pociski i pozbawione kory przez przywiązywanie do nich koni, rak występuje powszechnie. Zaniedbanie i nieoczyszczanie drzew powoduje w wielu zapuszczonych sadach powstawanie na drzewach mchu i porostów.

Z grzybów, atakujących drzewa owocowe, najczęściej wzmianek spotyka się o *tusicladium dendriticum* Tuck i *tusicladium pirinum* Fuck oraz o *Monilia fructigena* i *Monilia cinerea*.

Z chorób pestkowych wspominają również o gumozie, o częstym występowaniu torbieli na śliwach, a w woj. warszawskim w wielu sadach stwierdzono na śliwach czern — sadze (zwaną smoluchem). O innych chorobach, jak wszelkiego rodzaju rdzach, chlorozie i t. p. wzmianki są sporadyczne. Natomiast według otrzymanych danych zarażenie agrestu rosą mączną jest powszechne. Jak już wspominaliśmy, agrest w znacznej części Polski zupełnie wyginął lub został usunięty z powodu bezskutecznej lub niedostatecznej walki z tą chorobą, tam zaś gdzie się zachował, w bardzo tylko nielicznych wypadkach nie podlega mącznikowi, naogół jednak przy obecnym zaniedbaniu sadów i niestosowaniu żadnych środków zaradczych jest on raczej skazany na zupełną zagładę.

Nie małą trudność przy badaniu szkodników stanowi to, że w przeważnej ilości kwestjonariuszy, owady, które wyrządzają szkody w sadach w stadium gąsienicy poza powszechnie utartą — gąsienica — liszka, nie otrzymują właściwej sobie nazwy. Wśród powszechnie znanych szkodników na pierwszym miejscu należy umieścić: kwieciaka jabłkowca (*Anthonomus pomorum*), zwójkę owocówkę (*Carpocapse pomonella*) i wszelkiego rodzaju mszyce, wielu też sprawozdawców wspomina o pieścieniówce, namiotniku, przedzimku, inne owady spotykane są rzadziej lub mniej są znane. Do poważniejszych szkodników zaliczony może być chrząszcz, który występując masowo stanowi istną plagę drzew owocowych. Taki wypadek przytacza jeden ze sprawozdawców z pow. śniatyńskiego: „Drzewa w tym roku kwitły wspólnie, ale nic nie zostało, bo chrząszcze majowe zniszczyły liść i kwiat doszczętnie. W obronie przed tym szkodnikiem czyniono wszystkie możliwe zabiegi: podkurzano, zbierano chrząszcze z poszczególnych drzew, a gdy i to nie pomogło, poprostu otrząsano je do rozłożonych płacht, a następnie niszczone. Codziennie pracowało 10—20 ludzi w sadzie od świtu do nocy. Uzbierano w ten sposób około 100 beczek chrząszczy“.

O wypadkach mszycy wełnistej (jedynym szkodniku, którego systematycznie pod przy-

musem u nas się zwalczą) odebrano wiadomości z następujących powiatów: Gniezno, Gostyń, Jarocin, Kościan, Krotoszyn, Odolanów, Pleszew, Śrem, Środa, Szamotuły, Witkowo, Bielsko, Cieszyn, Lubliniec, Gorlice, Kraków, Limanowa, Oświęcim, Rohatyn, Rudki.

Z gryzoniów uszkadzających korzenie i korę drzew wymienić należy: myszy, szczury, zajęce, nornice. Z ptaków niszczących dojrzwały owoc — wróble, wrony, szpaki.

Czynnikiem natury meteorologicznej, warunkującym nieraz słabsze urodzaje owoców, a szczególnie niesprzyjającym w woj. pomorskim i poznańskim są często zdarzające się u nas w czasie kwitnienia drzew późne przymrozki, warzące kwiat.

Reasumując wszystko, co w sprawie chorób i szkodników dała ankieta, można śmiało utrzymywać, że sady nasze pod względem zdrowotności pozostawiają wiele do życzenia, są one bowiem przeważnie zaniedbane, drzewa nieoczyszczane i pozbawione najprymitywniejszej opieki, a o powszechnej walce ze szkodnikami niema nawet mowy. Pocięszającym objawem jest stosowanie przez światlejszych ogrodników środków zaradczych przeciwko chorobom i szkodnikom, oraz głosy za koniecznością wydania ustawy o przymusowej ochronie roślin.

G. Zakończenie

Bardzo bogatą i cenną część ankiety stanowią uwagi sprawozdawców, zawierające dane o stanie obecnym sadownictwa i o tem, co trzeba zrobić dla jego rozwoju.

W sadownictwie po wojnie zaznaczył się wielki upadek, a warunki obecne nie sprzyjają podźwignięciu się z niego. Najważniejszą przyczyną tego jest brak kapitału. Rolnicy skrupowani finansowo czynią nakłady w tych działach gospodarstwa, które szybko rentują, pomijając działy mniej dochodowe lub wolniej procentujące — w tej liczbie i sadownictwo, na które u nas zresztą i przed wojną mało zwracano uwagi. Nic więc dziwnego, że stan sadów jest opłakany: nowych mało się zakłada, a z dawnych wiele jest zniszczonych i zapuszczonych. Wskutek tego drzewa słabo rodzą i właściciele nie mają zupełnie dochodu, a co gorsza uskarżają się nieraz na duże straty.

Istniejące sady mają moc wad, na które należy zwrócić uwagę, aby w przyszłości ich uniknąć. Zakładali je przeważnie bez planu ludzie niefachowi, często na gruncie nieodpowiednim (zbyt zimnym lub wilgotnym), co odbiło się na zdrowotności drzew i wysokości normalnych plonów. Odmian nie dobierano do miejscowych warunków, drzewa sadzono za gęsto i za głęboko. Dużych sadów handlowych jest bardzo mało (było ich daw-

niej więcej w woj. wschodnich, ale podpadły znacznie), odmian zimowych w porównaniu z letnimi i jesiennymi hoduje się za mało. Najglówniejszą wadą jest niezwykła liczebność odmian (najmniejszy sadek o kilkunastu drzewkach ma kilka odmian). Sad w przeciętnym gospodarstwie jest pozostawiony sam sobie; jeśli i większe majątki nie prowadzą racjonalnie sadów, bo niejednokrotnie nie mogą sobie pozwolić na utrzymywanie ogrodnika, nie może być mowy o wzorowej gospodarce w sadach włościańskich. Uprawa ziemi jest zła, drzew nawozami sztucznymi się nie zasila, a z prymitywnych zabiegów stosuje się tylko bielienie drzew — inne niezbędne przy walce z licznymi szkodnikami i chorobami są przeważnie nieznanne. Tak mniej więcej przedstawia się obecnie nasz sad i to nie tylko w zrujnowanych przez wojnę województwach centralnych, wschodnich i południowych, ale nieraz w woj. poznańskim i pomorskim, gdzie także ze względu na większą kulturę możnaby się czegoś lepszego spodziewać. Zaniedbanie sadownictwa tłumaczy sprawozdawcy w rozmaity sposób, uważając za najważniejszą przyczynę, poza brakiem kapitału, nieopłacalność tej gałęzi, ściśle związaną z brakiem rynku zbytu i złą organizacją handlu produktami ogrodnictwa. Tak np. z woj. wileńskiego i nowogródzkiego cała prawie produkcja tamtejszych sadów handlowych szła dawniej do Dynaburga i Petersburga. Obecnie granica rosyjska jest zamknięta. Wilno, szczególnie w latach urodzaju, jest przepelnione owocami, na najlepsze gatunki niema zbytu, ceny są bardzo niskie (spadają do kilku groszy za 1 kg.). Nadmiar owoców, którego nie może pochłonąć miejscowy mało pojemny rynek, marnuje się lub idzie na paszę dla inwentarza. Dalszy transport, chociażby do Warszawy, nie wytrzymuje kalkulacji, taryfa jest wysoka, a jeśli dodać do tego koszt dostawy do kolei (nieraz kilkadziesiąt kilometrów po najgorszej drodze) i straty w owocach przy niedostatecznym i nieumiejętnym opakowaniu, to nie można się dziwić, że wielu właścicieli myśli o skasowaniu sadów. Chodziłoby więc przede wszystkim o zorganizowanie na wzór zagranicy handlu owocami i na to, jako na pierwszy krok w rozwoju sadownictwa, wskazuje wielu sprawozdawców. Trudność sprzedaży większej ilości owoców na własną rękę (wszelkie próby kończą się zwykle stratą) zmusza właścicieli większych sadów do wydzierżawiania ich rok rocznie sadownikom. Osiągnięty w ten sposób zysk jest mały lecz pewny. Konieczność wydzierżawiania ma tę złą stronę, że stwarza między producentem i konsu-

mentem pośrednika — sadownika, który będąc panem sytuacji, wyzyskuje obydwie strony: płaci małą tenutę dzierżawną a wypuszcza na rynek produkt drogi, nierzadko niskiej wartości, źle posortowany i uszkodzony. Przyczyną oddawania sadów w dzierżawę jest w wielu wypadkach niemożność uchronienia owoców od kradzieży, połączonej z łamaniem i niszczeniem drzew bez stałego dozoru. Na nieposzanowanie cudzej własności uskarżają się wszędzie, lecz w Małopolsce jest ono dosłownie wielką plagą. Stąd dużo głosów, że za kradzieże dokonywane w sadach powinny być stosowane surowe kary. W woj. zachodnich bezpieczeństwo sadów jest większe, ale przydrożne plantacje cierpią jeszcze niemało. Kwestja obsadzania dróg drzewami owocowymi, poza województwami zachodnimi, poruszana dość często, nie prędko chyba będzie pomyślnie rozwiązana, czego dowodem jest bezcelowe marnowanie rok rocznie na próbę zasadzanych drzewek (t. zw. święto sadzenia drzewek). Wielka ilość produktu niehandlowego w postaci letnich i jesiennych odmian mogłaby być spieniężona w przerobach jako susz, marmelady, dżemy, wina owocowe, tymczasem przetwórci w Polsce jest za mało, a te które powstają z prywatnej inicjatywy nie mogą się normalnie rozwijać z powodu braku kapitału i wysokiego podatku przemysłowego.

Pomimo tych wszyskich trudności światlejsi i zamiłowani ogrodnicy dążą do podźwignięcia sadownictwa, a to przez zakładanie nowych sadów według najnowszych systemów i wymagań, prowadzenie szkółek drzew owocowych, zwalczanie chorób i szkodników, propagandę wśród okolicznego włościaństwa — niestety, są to pojedyncze poczynania, gdy chodziłoby o pracę wielu. Pomoc rządowa i samorządowa, nie mówiąc już o organizacjach ogrodniczych, jest tu niezbędna, polegać zaś, według sprawozdawców, powinna na udzielaniu kredytów na zakładanie nowych sadów, na zakładaniu powiatowych szkółek (brak drzewek i wysokie ich ceny odczuwają się wszędzie), na dostarczaniu szczepów organizacjom zbytu (spółki, kooperatywy), na szerzeniu wiedzy ogrodniczej przez objazdowych instruktorów ogrodniczych, którzy kierowałiby zakładaniem włościańskich sadów i roztoczyliby nad nimi stałą opiekę. Również ważną tu jest sprawa przymusowej walki z chorobami i szkodnikami oraz zakaz przewozu owoców z zagranicy.

Wszystkie te uwagi są wyraźnym dowodem, iż wielu ogrodników zastanawia się nad tem, czem są ich sady, a czem być powinny — trzeba tylko zacząć działać.

EDWARD SZTUM DE SZTREM

Ceny ziemi w roku 1926 — Prix des terres en 1926

Podawane niżej wyniki ankiety, dotyczącej cen ziemi, są trzecią z rzędu próbą ujęcia tego zjawiska. Poprzednie ankiety były przeprowadzane w latach 1924 i 1925 (Ob. *Kwartalnik Statystyczny* r. 1924, str. 265 i nast. i r. 1926, str. 314 i nast.). Otrzymany materiał był coraz obfitszy i ściślejszy, jednak daleki jest jeszcze od doskonałości. Można stwierdzić, że dokładniejsze zestawienia choćby ogólnikowe będą możliwe wtedy, gdy będzie opracowywany obfitszy materiał, oparty na konkretnych tranzakcjach. Odpowiedni projekt ujęcia cen ziemi przy statystyce przewłaszczeń już jest przygotowywany, jednakże wątpliwem jest, czy i w tym wypadku nie będziemy ograniczeni do szczupłego materiału. Jednakże uzyskane zestawienia będą miały tę wyższość nad dotychczasowymi próbami, że będą oparte na konkretnym materiale. Samo przez się opracowanie i tego materiału nie będzie mogło ująć całej różnorodności wszystkich tranzakcyj i przy szczupłym materiale ogólnikowe wnioski niekoniecznie będą dostatecznie charakterystyczne. Do rozmaitości bowiem warunków rolniczo-gospodarczych jednostek przewłaszczanych dochodzi nieskończona niemal różnorodność warunków transakcji. Można powiedzieć, że właściwie prawie każda transakcja powinna być traktowana indywidualnie. W każdym

razie nim będziemy rozporządzać nawet takim niedostatecznym materiałem, musimy zadowolnić się jeszcze ogólniejszymi danymi i posługiwać się materiałem tylko orientacyjnym.

Ankieta była w roku 1926 przeprowadzona i opracowana według planu i metody dwóch poprzednich ankiet. Wobec tego dotyczą jej wszystkie zastrzeżenia i zarzuty, sformułowane w opisach wyników pracy w latach poprzednich.

Jedynie z powodu obfitszego nieco materiału i lepszego (naskutek doświadczenia) sformułowania pytań udało się trochę precyzyjniej wyodrębnić charakterystyczne grupy danych i dokładniej opracować ankietę. Jednakże i w roku 1926 nie odważyliśmy się wyjść poza sumaryczne liczby wojewódzkie. Dane, dotyczące poszczególnych powiatów, narazie uważamy za niedość dokładne, aby nadawały się do ogłaszania. Zestawienie dla roku 1926 zrobione zostało według wzorów roku poprzedniego z małą tylko różnicą odnośnie cen drobnych działek, a mianowicie zostało sprecyzowane, że ceny drobnych działek dotyczą sprzedaży przy parcelacji.

Zebrany zasadniczy materiał w ogólnym zestawieniu według województw przedstawia się następująco.

Cale majątki w obrocie wolnym — Domaines entiers en vente libre

W złotych za ha — En zlotys par ha

Województwa <i>Départemens</i>	Z zabudowaniami — Bâtimens compris				Bez zabudowań — Bâtimens non compris			
	G l e b a — S o l							
	buraczano- pszenna <i>propre à la culture des betteraves et du froment</i>	dobra żytnia, zdatna pod pszenicę i koniczynę <i>fertile, bon pour la cul- ture du seigle, et du froment et du triflé</i>	slabsza żytnio- kartoflana, wy- magająca nawo- żenia <i>moins riche, exi- geant de l'en- grais, propre à la culture du seigle et des pommes de terre</i>	lichsza pia- szczyta oraz podmokka <i>de qualité inférieure, sablonneux ou humide (mouillères)</i>	buraczano- pszenna <i>propre à la culture des betteraves et du from- ent</i>	dobra żytnia, zdatna pod pszenicę i ko- niczynę <i>fertile, bon pour la cultu- re du froment, du seigle et du triflé</i>	slabsza żytnio- kartoflana, wy- magająca na- wożenia <i>moins riche, exigeant de l'en- grais, propre à la culture des pommes de terre</i>	lichsza pia- szczyta oraz podmokka <i>de qualité inférieure, sablonneux ou humide (mouillères)</i>
Polska—Pologne	1 370	1 131	860	619	1 190	952	709	486
Warszawa	1 204	1 008	752	511	950	790	562	373
Lódź	1 400	1 127	891	590	1 112	882	623	391
Kielce	1 638	1 267	949	623	1 422	1 076	788	504
Lublin	1 573	1 242	949	635	1 312	1 055	745	466
Białystok	931	731	535	378	806	616	445	302
Wilno	551	517	363	245	466	420	279	168
Nowogródek	570	494	402	270				
Polesie	968	677	455	287	784	418	394	194
Wolyń								
Poznań	1 225	1 018	795	561	935	775	613	436
Pomorze	1 148	888	632	429	847	647	461	315
Śląsk								
Kraków	2 051	1 725	1 301	1 037	1 798	1 550	1 125	844
Lwów	1 457	1 421	1 104	783	1 472	1 163	912	665
Stanisławów	2 356	2 065	1 612	1 315	2 069	1 850	1 392	1 097
Tarnopol	1 771	1 423	1 171	921	1 706	1 440	1 175	825

Majątki przy parcelacji — Domaines morcelés

Województwa Départements	Parcelacja przymusowa — Morcellement forcé				Parcelacja dobrowolna — Morcellement volontaire			
	G l e b a — S o l							
	buraczano- pszenna <i>propre à la culture des betteraves et du froment</i>	dobra żytnia, zdatna pod pszenicę i koniczynę <i>fertile, bon pour la cul- ture du seigle, du froment et du trèfle</i>	slabsza żytnio- kartoflana, wy- magająca nawo- żenia <i>moins riche, éxi- geant de l'en- grais, propre à la culture du seigle et des pommes de terre</i>	lichsza pia- szczyzna oraz podmokła <i>de qualité inférieure, sabloneux ou humide (mouillères)</i>	buraczano- pszenna <i>propre à la culture des betteraves et du froment</i>	dobra żytnia, zdatna pod pszenicę i koniczynę <i>fertile, bon pour la cul- ture du seigle, du froment et du trèfle</i>	slabsza żytnio- kartoflana, wy- magająca nawo- żenia <i>moins riche, éxi- geant de l'en- grais, propre à la culture du seigle et des pommes de terre</i>	lichsza pia- szczyzna oraz podmokła <i>de qualité inférieure, sabloneux ou humide (mouillères)</i>
Polska-Pologne	868	694	506	369	1 190	1 004	761	527
Warszawa	637	514	364	256	1 022	801	608	418
Łódź	810	540	360	180	1 172	967	704	473
Kielce	1 042	661	468	317	1 512	1 093	833	522
Lublin	943	743	536	311	1 120	990	745	450
Białystok	666	481	382	238	868	688	463	317
Wilno	361	326	215	150	416	417	297	173
Nowogródek	510	408	280	196	773	552	380	239
Polesie	456	360	250	151	776	579	379	242
Wołyń								
Poznań	749	627	494	361	976	823	653	473
Pomorze	693	505	365	248	843	706	501	330
Śląsk								
Kraków								
Lwów	1 190	978	808	595	2 126	1 680	1 431	1 041
Stanisławów	893	776	659	521	1 126	1 518	1 204	851
Tarnopol	2 040	1 700	1 105	1 020	1 922	1 784	1 379	1 059
	1 146	944	749	556	1 669	1 430	1 118	851

Musimy zwrócić uwagę na niektóre luki w tabelicy a mianowicie: wadliwy materiał dla województwa wołyńskiego całkiem uniemożliwił opracowanie, tak samo niemożliwym było opracowanie dla województwa nowogródzkiego pozycję cen w obrocie wolnym majątków bez zabudowań wskutek dotkliwych luk w materiale.

Pozatem musimy podkreślić, że pozycje cen ziemi przy parcelacji przymusowej są mniej

dokładne od innych rubryk, tak samo mniej dokładne są ceny ziemi dla lepszych gleb w tych rejonach, gdzie takich gleb jest mało.

Ankieta 1926 roku przypadła już na okres spadku złotego, wobec czego dla porównania z liczbami lat poprzednich nieuniknione jest przeliczenie podanych cen na miernik stały. Poniższa tabelka podaje ceny przeliczone na złote w zlocie.

Całe majątki w obrocie wolnym — Domaines entiers en vente libre

W złotych w zlocie za ha — En zlotys-or par ha

Województwa Départements	Z zabudowaniami — Bâtimens compris				Bez zabudowań — Bâtimens non compris			
	G l e b a — S o l							
	buraczano- pszenna <i>propre à la culture des betteraves et du froment</i>	dobra żytnia, zdatna pod pszenicę i koniczynę <i>fertile, bon pour la cul- ture du seigle, du froment et du trèfle</i>	slabsza żytnio- kartoflana wy- magająca nawo- żenia <i>moins riche, éxi- geant de l'en- grais, propre à la culture du seigle et des pommes de terre</i>	lichsza pia- szczyzna oraz podmokła <i>de qualité inférieure, sabloneux ou humide (mouillères)</i>	buraczano- pszenna <i>propre à la culture des betteraves et du froment</i>	dobra żytnia, zdatna pod pszenicę i koniczynę <i>fertile, bon pour la cul- ture du seigle, du froment et du trèfle</i>	slabsza żytnio- kartoflana, wy- magająca nawo- żenia <i>moins riche, exigeant de l'en- grais, propre à la culture du seigle et des pommes de terre</i>	lichsza pia- szczyzna oraz podmokła <i>de qualité inférieure, sabloneux ou humide (mouillères)</i>
Polska-Pologne	788	650	494	356	684	547	408	279
Warszawa	692	580	432	294	546	454	323	214
Łódź	805	648	512	339	639	507	358	225
Kielce	942	729	546	358	818	619	453	290
Lublin	904	714	546	365	754	607	428	268
Białystok	535	420	308	217	463	354	256	174
Wilno	317	297	209	141	268	242	160	97
Nowogródek	328	284	231	155				
Polesie	557	389	262	165	451	240	227	112
Wołyń								
Poznań	704	585	457	323	538	446	352	251
Pomorze	660	511	363	247	487	372	265	181
Śląsk								
Kraków								
Lwów	1 179	992	748	596	1 034	891	647	485
Stanisławów	838	817	635	450	846	669	524	382
Tarnopol	1 355	1 187	927	756	1 190	1 064	800	631
	1 018	818	673	530	981	828	676	474

Majątki przy parcelacji — Domaines morcelés

W złotych w zlocie za ha — En zlotys-or par ha

Województwa <i>Départemens</i>	Parcelacja przymusowa — <i>Morcellement forcé</i>				Parcelacja dobrowolna — <i>Morcellement volontaire</i>			
	G l e b a — S o l							
	buraczano- pszenna <i>propre à la culture des betteraves et du froment</i>	dobra żytnia, zdatna pod pszenicę i koniczynę <i>fertile, bon pour la cul- ture du seigle, du froment et du trèfle</i>	słabsza żytnio- kartoflana, wy- magająca na- wożenia <i>moins riche, éxi- geant de l'en- grais, propre à la culture du seigle et des pommes de terre</i>	lechtsza pia- szczyista oraz podmokła <i>de qualité inférieure, sablonneux ou humide (mouillères)</i>	buraczano- pszenna <i>propre à la culture des betteraves et du froment</i>	dobra żytnia, zdatna pod pszenicę i koniczynę <i>fertile, bon pour la cul- ture du seigle, du froment et du trèfle</i>	słabsza żytnio- kartoflana, wy- magająca na- wożenia <i>moins riche, éxi- geant de l'en- grais, propre à la culture du seigle et des pommes de terre</i>	lechtsza pia- szczyista oraz podmokła <i>de qualité inférieure, sablonneux ou humide (mouillères)</i>
Polska-Pologne	499	399	291	212	684	577	438	303
Warszawa	366	296	209	147	588	461	350	240
Łódź	466	310	207	103	674	556	405	272
Kielce	599	380	269	182	869	628	479	300
Lublin	542	427	308	179	701	569	428	259
Białystok	383	277	220	137	499	396	266	182
Wilno	208	187	124	86	239	240	171	99
Nowogródek	293	235	161	113	444	317	218	137
Polesie	262	207	144	87	446	333	218	139
Wołyń								272
Poznań	431	361	284	208	561	473	375	190
Pomorze	398	290	210	143	485	406	288	
Śląsk								599
Kraków	684	562	465	342	1 222	966	823	489
Lwów	513	446	379	300	647	872	692	609
Stanisławów	1 173	977	635	586	1 105	1 026	793	489
Tarnopol	659	543	431	320	960	822	643	

Celem ogólnego porównania średnich cen przy sprzedaży całych majątków i przy par-

Ceny ziemi przeciętne dla wszystkich rodzajów gleb

Prix moyens pour toutes les espèces de sol

W złotych za ha — En zlotys par ha

Województwa <i>Départemens</i>	Całe majątki <i>Domaines entiers en vente libre</i>		Przy parcelacji <i>Vente par morcelle- ment</i>	
	z zabudo- waniami <i>bâtimens compris</i>	bez zabu- dowań <i>bâtimens noncompris</i>	przymu- sowej <i>forcé</i>	dobro- wolnej <i>volontaire</i>
Polska—Pologne	995	834	609	871
Warszawa	869	669	443	712
Łódź	1 002	752	473	829
Kielce	1 119	948	622	990
Lublin	1 100	895	633	826
Białystok	644	542	442	584
Wilno	419	333	263	326
Nowogródek	434		349	486
Polesie	597	448	304	494
Wołyń				
Poznań	900	690	558	731
Pomorze	774	568	453	595
Śląsk				
Kraków	1 529	1 329	893	1 570
Lwów	1 191	1 053	712	1 175
Stanisławów	1 837	1 602	1 466	1 536
Tarnopol	1 322	1 287	849	1 267

celacji zestawiamy ceny ziemi w obu wypad-
kach przeciętne dla wszystkich rodzajów gleb.

Ceny ziemi przeciętne dla wszystkich rodzajów gleb

Prix moyens pour toutes les espèces de sol

W złotych w zlocie za ha — En zlotys-or par ha

Województwa <i>Départemens</i>	Całe majątki <i>Domaines entiers en vente libre</i>		Przy parcelacji <i>Vente par morcelle- ment</i>	
	z zabudo- waniami <i>bâtimens compris</i>	bez zabu- dowań <i>bâtimens noncompris</i>	przymu- sowej <i>forcé</i>	dobro- wolnej <i>volontaire</i>
Polska—Pologne	572	480	350	501
Warszawa	500	385	255	409
Łódź	576	432	272	477
Kielce	643	545	358	569
Lublin	632	515	364	475
Białystok	370	312	254	386
Wilno	241	191	151	187
Nowogródek	250		201	279
Polesie	343	258	175	284
Wołyń				420
Poznań	517	397	321	342
Pomorze	445	327	260	
Śląsk				903
Kraków	879	764	513	676
Lwów	685	605	409	883
Stanisławów	1 056	921	843	729
Tarnopol	760	740	488	

Dla ściślejszego ujęcia interesującego nas stosunku i przeprowadzenia dokładniejszego porównania zastanowimy się specjalnie nad

dwiema rubrykami: cena przy sprzedaży ca-
łych majątków bez zabudowań i cena przy
parcelacji dobrowolnej.

Przyjmując cenę przy sprzedaży całych majątków = 100 otrzymany następujące zestawienie dla ceny przy parcelacji.

Województwa	Wskaźnik	Województwa	Wskaźnik
Polska	104	Polesie	110
Warszawa	106	Wołyń	106
Łódź	110	Poznań	105
Kielce	104	Pomorze	118
Lublin	92	Śląsk	112
Białystok	108	Kraków	96
Wilno	98	Lwów	98
Nowogródek		Stanisławów	
		Tarnopol	

Jak było do przewidzenia, ceny przy parcelacji są naogół wyższe, jednakże w niezbyt wielkim stopniu, bo zaledwie w granicach 4—10%, w przecięciu dla całej Polski o 4%. Są województwa, gdzie przypadkowo widocznie ceny przy parcelacji są nawet nieco niższe (Lublin, Wilno, Stanisławów, Tarnopol), dotyczy to z wyjątkiem województwa lubelskiego skrajnych powiatów w kresowych województwach i musi być wytłumaczone specjalnymi warunkami geograficzno-gospodarczymi. Największą nadwyżkę przy parcelacji w stosunku do obrotu całymi majątkami uzyskiwano w województwach krakowskim i lwowskim, gdzie jest największy przypuszczalnie głód ziemi.

Interesującą jest także rzeczą zbadanie różnicy średniej ceny hektara w poszczególnych województwach w przypadkach sprzedaży majątków z zabudowaniami i bez zabudowań. Przyjmując cenę ziemi bez zabudowań = 100, otrzymamy poniższe zestawienie porównawcze według województw dla lat 1925 i 1926.

Województwa	Wskaźnik	
	1925	1926
Polska	126	119
Warszawa	132	130
Łódź	140	133
Kielce	128	118
Lublin	125	123
Białystok	128	119
Wilno	129	126
Nowogródek	119	133
Polesie	125	130
Wołyń	138	136
Poznań	130	139
Pomorze	143	115
Śląsk		113
Kraków		115
Lwów		106
Stanisławów		104
Tarnopol		103

to w r. 1926 około 19% i w 1925 około 26%. Przytem w r. 1926 większy wpływ wykazują zabudowania na przeciętną cenę w bardziej kulturalnych województwach zachodnich — poznańskim i pomorskim, oraz warszawskim i łódzkim. W tych województwach różnica waha się w granicach od 30—36%. Jednakże duża jest różnica (33%) w województwach poleskim i (trochę mniejsza) wileńskim. Najmniejsza różnica przypada na kresowe (zniszczone przez wojnę) województwo tarnopolskie. Wogóle niewielka różnica (3%—5%) jest we wszystkich województwach południowych.

Rok 1925 wykazywał większą rozpiętość cen. Przytem wyodrębniały się bardzo wielką rozpiętością tak samo województwa zachodnie z warszawskim i łódzkim oraz także województwo krakowskie. Województwa wschodnie oprócz wołyńskiego (w r. 1926 brakującego) dają niższą rozpiętość. Najmniejsza rozpiętość jest w województwach południowo-wschodnich, tak jak i w r. 1926.

Dla porównania między sobą ustosunkowania cen ziemi w zależności od różnych gleb, bierzemy ceny ziemi przy sprzedaży całymi majątkami bez zabudowań i przy parcelacji dobrowolnej. Przyjmując jako podstawę gleby dobre żytne, otrzymamy następujący obraz:

Województwa	G l e b a		
	buraczano-pszena	ślabsza żytnia	lichsza piaszczysta
Polska	125	74	51
Warszawa	120	71	47
Łódź	126	71	44
Kielce	132	73	47
Lublin	124	71	44
Białystok	131	72	49
Wilno	111	66	40
Nowogródek			
Polesie	188	94	46
Wołyń			
Poznań	121	79	56
Pomorze	131	71	49
Śląsk			
Kraków	116	73	54
Lwów	127	78	57
Stanisławów	112	75	59
Tarnopol	118	82	57

Przeciętnie dla całej Polski ślubsza ziemia żytnia jest o 25% tańsza od dobrej żytniej i lepsza buraczano-pszena o takż odsetek jest droższa od dobrej żytniej. Najlichsze ziemie cenione są przeciętnie w połowie gruntów dobrych żytnich, przyjętych przez nas za podstawę. W poszczególnych województwach są naturalnie odchylenia

Samo przez się zabudowania gospodarskie wpływają na cenę ziemi przy sprzedaży majątków: dla całej Polski przeciętnie stanowiło

lecz o ile chodzi o dwie ostatnie kategorie gruntów, odchylenia nie są znaczne. Wyraźnie niżej względnie ceną się gorsze grunta w województwie wileńskim, wyżej w województwie tarnopolskim. O ile chodzi o najwyższą kategorię, to najmniejszą nadwyżkę w stosunku do podstawowej kategorii dają grunta w województwie wileńskim, stanisławowskim, krakowskim i tarnopolskim. Względnie najdrożej ceną się grunta pierwszej kategorii w stosunku do innych w województwie poleskim.

Takież porównanie przeprowadzimy dla cen przy parcelacji (dobrowolnej). Za podstawę także przyjmujemy grunta drugiej kategorii, t. j. ziemie dobre żytne, zdatne pod pszenicę.

Obraz będzie następujący:

Województwa	G l e b a		
	buraczano- pszenna	slabsza żytnia	lichsza piaszczysta
Polska	119	76	52
Warszawa	128	76	52
Łódź	121	73	49
Kielce	138	76	48
Lublin	113	75	45
Białystok	126	67	46
Wilno	100	71	41
Nowogródek	140	69	43
Polesie	134	65	42
Wołyń			
Poznań	119	79	57
Pomorze	119	71	47
Śląsk			
Kraków	127	85	62
Lwów		80	56
Stanisławów	108	77	59
Tarnopol	117	78	60

O ile chodzi o grunta dwóch niższych kategorii, obraz mamy prawie ten sam. Większą różnicę obserwujemy dla najwyższej kategorii, gdzie przeciętna cena dla całej Polski jest tylko o 19% wyższa od takiejże przeciętnej dla podstawowej drugiej kategorii. Co się tyczy poszczególnych województw, tak samo województwa wileńskie i stanisławowskie dla najwyższej kategorii wykazują w stosunku do podstawowej kategorii mniejszą zwyżkę.

Ciekawsze jest, że przeciętne szacowanie gruntów różnych kategorii w stosunku do kategorii, obranej przez nas za podstawę, pozostaje bez większych zmian w ciągu całego trzyletniego okresu. I tak przyjmując cenę ziemi dobrej żytniej (2 kategoria u nas) = 100 otrzymujemy:

R o k	Buraczano- pszenna	Slabsza żytnia	Lichsza pia- szczysta i podmokła
Całe majątki bez zabudowań			
Przeciętna 1924—26	124	74	50
1924	126	72	48
1925	122	75	51
1926	125	74	51
Przy parcelacji dobrowolnej			
Przeciętna 1924—26	122	76	52
1924	124	76	52
1925	122	77	53
1926	119	76	52

Pomimo całej niedostateczności i wadliwości materiału podane wyżej liczby względne dla poszczególnych lat bardzo mało różnią się między sobą. Dowodzi to, że względna ocena ziemi według kategorii z roku na rok jest wielkością stałą. Dalej stosunek cen gruntów różnej jakości pozostaje przeciętnie ten sam przy sprzedaży całych majątków i przy parcelacji. W ostatnim wypadku różnica cen ziemi różnej kategorii gleby jest tylko nieco mniejsza.

Dalej niewątpliwie interesującym jest porównanie cen w r. 1926 z cenami w latach poprzednich. Pomijamy okres przedwojenny, jako z jednej strony już dwukrotnie poruszony w artykułach z lat poprzednich i z drugiej strony mniej aktualny dla chwili obecnej wskutek ogromnej zmiany w stosunkach gospodarczych, która nastąpiła z chwilą powstania Państwa Polskiego i scalenia poszczególnych dzielnic. Zresztą i materiał, dotyczący cen z tych okresów, jest niejednolity i właściwie nie nadający się do porównań.

Wobec tego dla porównań weźmiemy okres ostatniego trzylecia, za który posiadamy, może niedość ściśle, ale zato jednolitą metodą zebrany i zestawiony materiał cyfrowy.

Przedewszystkiem porównamy ceny ziemi osiągnęte przy sprzedaży całymi majątkami z zabudowaniami.

Całe majątki z zabudowaniami przeciętnie dla wszystkich kategorii gruntów
Domaines entiers, bâtiments compris, prix moyens pour toutes les catégories du sol

Województwa Départements	Złote za ha Zlotys par ha			Wskaźniki (r. 1925 = 100) Indices (année 1925 = 100)	
	1924	1925	1926	1924	1926
Polska—Pologne	902	893	995	101,0	111,4
Warszawa	897	753	869	119,7	115,4
Łódź	940	917	1 002	102,5	109,7
Kielce	1 067	1 107	1 119	96,4	101,1
Lublin	1 115	964	1 100	115,7	114,7
Białystok	406	646	644	62,8	99,7
Wilno	288	322	419	89,4	130,7
Nowogródek	318	414	434	76,8	140,8
Polesie	450	419	597	107,4	140,7

(c. d. — suite)

Województwa Départements	Złote za ha Zlotys par ha			Wskaźniki (r. 1925 = 100) Indices (année 1925 = 100)	
	1924	1925	1926	1924	1926
Wołyń	445	811	.	54,9	.
Poznań	1 164	849	900	137,1	106,0
Pomorze	1 081	740	774	146,1	104,6
Śląsk	.	.	.	.	.
Kraków	1 756	1 871	1 529	93,9	81,7
Lwów	1 277	1 519	1 191	84,1	78,4
Stanisławów	1 215	1 207	1 837	100,7	152,2
Tarnopol	1 114	861	1 322	129,4	153,5

Jako podstawę dla obliczenia względnych w objętych przez nas okresie wzięliśmy ceny 1925 roku. Rok ten wybraliśmy dlatego, że notowane ceny odnoszą się do miesięcy kwietnia-maja 1925 roku, t. j. okresu stabilizacji waluty polskiej i większości cen na artykuły przemysłowe i rolne (tych ostatnich, правда, na dość wysokim poziomie).

Przeciętnie dla całej Polski najniższe ceny były w roku 1925, lecz 1924 r. wykazuje bardzo niewiele wyższy poziom. Zato 1926 r. daje wzrost w stosunku do podstawowego 1925 roku powyżej 11%. Jednakże, jeżeli porównamy ten wzrost ze wzrostem cen na rozmaite produkty, z łatwością stwierdzimy, że ceny ziemi pozostały daleko w tyle od większości z nich, szczególnie od cen artykułów przemysłowych. Mianowicie, w tym okresie wzrost cen różnych produktów wyniósł.

Ceny hurtowe ogółem	około	30%
" " artykułów rolnych "	"	16%
" " " przemysł. "	"	40%
" " " ziemioplodów	"	6%
" " zwierzęcych produk- tów spożywczych	"	25%
" " drzewa surowego	"	8%
" " " tartego	"	38%
" " " detaliczne ogółem w Warszawie "	"	28%
Koszty żywności przeciętnie we wszystkich miastach w Polsce	około	21,1/2%

Z powyższego wynika, że tylko ceny surowców rolniczych wykazały wzrost trochę mniejszy, niż podane wyżej przeciętne ceny ziemi. Ceny zaś artykułów przemysłowych wzrosły w porównaniu z tem kolosalnie. Poszczególne województwa wykazują duże wahania. Największy wzrost cen ziemi wykazują województwa na kresach wschodnich i południowo-wschodnich: wileńskie, poleskie, stanisławowskie i tarnopolskie. Zato województwa krakowskie i lwowskie wykazują duży spadek cen. Nie wykazują prawie zmian województwa kieleckie i białostockie.

Ceny ziemi przy parcelacji dają obraz nieco odmienny. Bierzemy parcelację dobro- wolną, jako charakterystyczniejszą i przy-
mujemy znów ceny 1925 r. za podstawę. Wtedy otrzymamy co następuje:

Ceny ziemi przy parcelacji dobrowolnej przeciętnie wszystkie kategorie

Morcellement volontaire prix moyens pour toutes les catégories du sol

Województwa Départements	Złote za ha Zlotys par ha			Wskaźniki (r. 1925 = 100) Indices (année 1925 = 100)	
	1924	1925	1926	1924	1926
Polska—Pologne	1 073	894	871	120,0	97,4
Warszawa	866	789	712	109,8	90,2
Łódź	1 088	897	829	121,3	92,4
Kielce	1 365	1 032	990	132,3	95,9
Lublin	1 204	961	826	125,3	86,0
Białystok	527	607	584	86,8	96,2
Wilno	314	315	326	99,7	103,5
Nowogródek	350	404	486	86,6	120,3
Polesie	485	372	494	130,4	132,8
Wołyń	553	647	.	85,5	.
Poznań	1 342	917	731	146,3	79,7
Pomorze	1 285	797	595	161,2	74,7
Śląsk	.	.	.	.	.
Kraków	1 925	1 733	1 570	111,1	90,6
Lwów	1 988	1 744	1 175	114,0	67,4
Stanisławów	1 325	1 115	1 536	118,8	137,8
Tarnopol	1 471	1 081	1 267	136,1	117,2

Ceny ziemi w r. 1924 były wyższe niż w 1925. Zato 1926 rok daje wszędzie oprócz kresów wschodnich i południowo-wschodnich spadek. Przeciętna dla całej Polski zniżka wynosi około 3% i dochodzi do 33% (województwo lwowskie). Największą zniżkę oprócz wymienionego województwa lwowskiego dają województwa poznańskie (około 20%) i pomorskie (około 25%). Województwa leżące na kresach wschodnich wykazują, jak już mówiliśmy, wzrost od 3,5% do prawie 38% (województwo stanisławowskie).

Najdotkliwszy bodaj był spadek cen w województwach, leżących na zachodzie Polski (poznańskie, pomorskie, łódzkie, kieleckie), gdyż już w 1925 roku ceny tam spadły w porównaniu z 1924 rokiem.

Ceny ziemi przeliczone na złote w zlocie dają obraz ogromnego spadku przez cały okres od 1924 roku.

Ceny ziemi przeciętne dla wszystkich rodzajów gleb
Prix moyens pour toutes les catégories du sol.

Województwa Départements	Cale majątki z za- budowaniami Domaines entiers, bâtiments compris			Parcelacja dobrowolna Morcellement volontaire		
	1924	1925	1926	1924	1925	1926
Polska—Pologne	902	893	572	1 073	894	501
Warszawa	897	753	500	866	789	409
Łódź	940	917	576	1 088	897	477
Kielce	1 067	1 107	643	1 365	1 032	569
Lublin	1 115	964	632	1 204	961	475

(c. d. — suite)

Województwa <i>Départements</i>	Całe majątki z zabudowaniami <i>Domaines entiers, bâtiments compris</i>			Parcelacja dobrowolna <i>Morcellement volontaire</i>		
	1924	1925	1926	1924	1925	1926
	Białystok	406	646	370	527	607
Wilno	288	322	241	314	315	187
Nowogródek	318	414	250	350	404	279
Polesie	450	419	343	485	372	284
Wołyń	445	811		553	647	
Poznań	1 164	849	517	1 342	917	420
Pomorze	1 081	740	445	1 285	797	342
Śląsk						
Kraków	1 756	1 871	879	1 925	1 733	903
Lwów	1 277	1 519	685	1 988	1 744	676
Stanisławów	1 215	1 207	1 056	1 325	1 115	883
Tarnopol	1 114	861	760	1 471	1 081	729

Ceny przy parcelacji względnie więcej spadły, niż przy sprzedaży całymi majątkami. Odchylenia od powyższego są nieznaczne i dotyczą tylko województw północno-wschodnich.

Porównywając ceny ziemi w r. 1926 i 1925 według poszczególnych rodzajów gleb, możemy stwierdzić przeciętnie dla całej Polski, że w obrocie wolnym przy sprzedaży całych majątków bez zabudowań najwięcej wzrosła cena w majątkach z glebą lepszą, przy parcelacji zaś najmniej spadła cena gleb średnich.

Szczegółowo obraz przedstawia się następująco:

Wskaźniki cen ziemi. Rok 1925=100,0 — Indices des prix des terres. Année 1925=100,0

Województwa <i>Départements</i>	Całe majątki w obrocie wolnym — <i>Domaines entiers en vente libre</i>								Przy parcelacji dobrowolnej <i>Morcellement volontaire</i>			
	z zabudowaniami — <i>bâtiments compris</i>				bez zabudowań — <i>bâtiments non compris</i>							
	g l e b a — s o l											
	bura- czano- pszenna	dobra żytnia zdatna pod psze- nicę i ko- niczynę	slabsza żytnio- kartofla- na, wy- magająca nawożenia	lichsza piaszczy- sta oraz pod- mokła	bura- czano- pszenna	dobra żytnia zdatna pod psze- nicę i ko- niczynę	slabsza żytnio- kartofla- na, wy- magająca nawożenia	lichsza piaszczy- sta oraz pod- mokła	bura- czano- pszenna	dobra żytnia zdatna pod psze- nicę i ko- niczynę	slabsza żytnio- kartofla- na, wy- magająca nawożenia	lichsza piaszczy- sta oraz pod- mokła
	<i>propre à la culture des betteraves et du froment</i>	<i>fertile, riche, exigeant de l'engrais, propre à la culture du seigle, du froment et du trèfle</i>	<i>de qualité inférieure, sablonneux ou humide (mouillères)</i>	<i>de qualité inférieure, sablonneux ou humide (mouillères)</i>	<i>propre à la culture des betteraves et du froment</i>	<i>fertile, riche, exigeant de l'engrais, propre à la culture du seigle et du trèfle</i>	<i>de qualité inférieure, sablonneux ou humide (mouillères)</i>	<i>de qualité inférieure, sablonneux ou humide (mouillères)</i>	<i>propre à la culture des betteraves et du froment</i>	<i>fertile, riche, exigeant de l'engrais, propre à la culture du seigle et du trèfle</i>	<i>de qualité inférieure, sablonneux ou humide (mouillères)</i>	<i>de qualité inférieure, sablonneux ou humide (mouillères)</i>
Polska—Pologne	110,9	111,6	111,1	112,3	119,7	117,4	116,8	116,8	95,9	98,8	98,1	96,9
Warszawa	113,4	112,4	120,3	119,7	110,2	119,7	121,9	128,2	88,0	89,1	93,3	93,9
Łódź	113,1	109,3	108,4	102,6	149,3	117,6	111,1	106,3	100,2	92,8	86,5	84,2
Kielce	99,3	98,4	104,6	107,2	105,2	106,5	113,1	125,7	98,1	93,2	96,2	95,1
Lublin	112,9	112,3	115,9	117,8	121,0	116,8	114,1	107,9	81,4	90,4	89,0	84,0
Białystok	110,6	96,8	89,9	96,7	119,1	109,2	96,7	96,2	101,2	95,6	91,5	92,4
Wilno	126,4	143,6	125,6	121,9	135,1	148,4	124,6	112,8	79,8	126,4	129,7	96,6
Nowogródek	107,1	98,4	107,2	110,2					145,3	118,7	103,3	95,6
Polesie	160,3	137,6	131,5	123,2	162,7	101,7	143,3	116,2	148,4	131,9	117,7	118,0
Wołyń												
Poznań	103,6	106,8	107,0	108,3	103,2	107,3	107,0	110,7	79,2	79,0	80,4	81,3
Pomorze	106,5	108,8	100,0	99,3	109,0	109,3	110,3	114,5	76,3	77,5	71,5	70,1
Śląsk												
Kraków	79,9	81,8	80,6	86,9	97,6	101,4	99,3	99,2	91,6	84,9	92,8	95,2
Lwów	69,9	84,6	84,8	77,5	85,0	79,5	85,4	83,0		75,3	83,0	76,8
Stanisławów	147,1	150,8	152,7	164,0	135,5	146,7	138,9	146,5	133,0	139,4	137,8	144,5
Tarnopol	161,6	145,1	154,9	151,2	169,9	148,5	152,4	150,3	120,4	120,9	110,6	114,4